

Asjad, inimesed ja intelligents

Juta Kivimäe. Nõmme novellid. Romaan. Tallinn: Varrak, 2024. 183 lk.

Juta Kivimäe uusim romaan kannab tagasihoidlikku pealkirja „Nõmme novellid” ning tõepoolest esimesel silmapilgul võib tunduda, et see on lühikeste lugude kogumik, mille tegevustik toimub ühes Tallinna linnaosas. Kuid see esmamulje on petlik. Autor on mahutanud suhteliselt õhukese raamatu kaante vahele draamaatilise ja kaasahaarava peresaaga, millele jätavad jälje olulisemad Eesti ajaloo sündmused.

Teose väiksus on tähenduslik. Kivimäed ei huvita suur ajalooline narratiiv, vaid eelkõige see, kuidas kajastuvad võimumuutused, sõjad ja küüditamised tavainimeste olmelises maailmas. Pole niisii ime, et „Nõmme novellide” rohketes kirjeldustes on palju tähelepanu pühendatud asjadele, etetele ja riistele, mööblile ja söökidele. Loomulikult on majadki samaväärsed tegelased nagu nendes elavad inimesed. Selline argipsühholoogiline rea-

lism, milles ei puudu väike maagiline säde, on üks põnevamaid ja paremaid viise, kuidas uurida minevikku ilma jõulise paatoseta, kuidas vältida perelugude jaoks paratamatuid melodramaatilisi klišeesisid, kuidas säilitada austus ja armastus eelneva kogemuse vastu ilma kitsarinnalise nostalgia. Vene kirjanduses on sarnaseid eesmärke täitnud Jelena Katišonoki teosed, eelkõige tema parim romaan „Kui inimene läheb ära” („Когда уходит человек”, 2011, e k 2022), millele on omane mõtlik, meditatiivne ja austav suhtumine tegelastesse ja oskuslik nii-öelda väikese ajaloo sõnadega kudumine. Ingliskeelsest kirjandusest võiks osutada Daniel Masoni menukale teosele „North Woods” (2023), milles on samaväärselt olulised nii maja ja selle eri aegadel elanud omanikud kui ka ümbritsev loodus.

„Nõmme novellides” on iga kirjeldatud ese, olgu selleks kandmist armastav pärlikee või väike tšello, omamoodi osake nähtamatust ahelast, mis ühendab eri põlvkondi ja inimesi. Tegelaste mured, ärevused, aga ka lootused ei väljendu sentimentaalsetes ega kirglikes stseenides, vaid need kanduvad rahulikult asjadele – võib isegi öelda, et sublimeeruvad asjadeks. Näiteks

kui Amanda mees tuleb ootamatult vangilaagris tagasi ning toob kaasa teise naisega saadud poja, siis Amanda elab seda välja nii, et läheb tuttava juurde meeste jaoks riideid tellima. Või siis Augusti lastetšello, mille on talle kinkinud vanemad, seostub tema jaoks nooruspõlve armastusega. Pilli hoiti korralikult kapis ning seda ei tohtinud laenutada ega müüa. Asjades väljenduvad inimeste unistused ja eesmärgid ning isegi kui need kaovad ära füüsiliselt, siis mälestus nendest pakub pidet, nagu Rosa saksakeelsed raamatud, mida ta pidi lugema lapsepõlves ja tänu millele oskas perfektselt saksa keelt. Asjad annavad ilmekalt märku ajastu muutustest ja uutest ideoloogiatest, näiteks kui moodi tuleb uut laadi mööbel või mööbli tellijad tahavad meeleheitlikult jälgendada vanu traditsioone. Asjad vahetavad omanikke, nagu vana Kotšubei naise pärlikee ja küüditatud Uspenskyte enne surma juhuslikule inimesele kingitud ehted. Lily perekonnas kireks saanud vanaaegsete esemete ostmine ja kogumine pole tähenduslik ainult passiivse kapitali hankimisena „mustadeks päevadeks”, vaid ka möödunu igatsusena, katsena hoida alles aegu, täis valu ja õnne. Kuid asjade külge klammerdumine on ühtlasi ohtlik: Lily tädide varandust jahtinud ning tema väärtesemeid varastanud Roht sureb ja muutub rotiks, perereliikviad endale tahtes ähvardab Konstantin oma vanemate maja elanikke relvaga ning peatselt peetakse ta kinni ja visatakse laagrisse. Kuulsa Ermitaazi merevaigutoa osade varastamise tõttu kaob täielikult ära Kotšubei ja isegi tema koer.

Sama tähendus kui esemetel on loomadel, kes võivad metafüüsiliselt peegeldada tegelaste siseheitlusi ja moraalseid väljakutseid. Juba nimetatud esoteerikaga tegelev pätt Roht kajastub temaga välselt sarnases rotis, kes hakkab vanamehe keha kraavi visanud Lilyt kimbutama ning isegi hammustab ta huult, mis on puhas

paralleel eelnenud vägistamiskatse stseeniga. Lily sisemine kokkuvarisemine pole juhuslik, vaid on tingitud suurest kaotuse- ja süükoormast. Ta püüab päästa autoratate eest võimalikult palju vihmausse – see on selge viide romaani alguses jutustatud bodhisattvade ja päästva ämblikuniidi loole. Ämblikud on samuti tähenduslikud. Kui Rosa loeb Schilleri „Don Carlost”, siis vana pime peainkvisiitor tundub talle kui „kõiki oma võrkudes hoidev ämblik. Ja need teised seal näidendis, nad olid nagu väikesed ämblikud, kes töid inkvisiitorile informatsiooni ja sundisid õilsaid noori mehi oma sõpru reetma.” (Lk 51) Eluloolisel teljel aastaid edasi liikudes kohtume Rosa abikaasa Pavlikuga, kes on kahtlasel põhjusel erakordselt rikas ja võimukas ning sureb segastel asjaoludel. Pavlikut huvitavad mehed, kuid ta abiellus Rosaga karjääri ja kindluse tagamiseks ning ehib naist rikkuse ja kingitustega. „Rosa seisis valges täiesti uues pitsidega kombinees ja lakk-kingades vaevaliselt toolikorjule toetudes ning imestas, millise osavusega mees teda riietas. Ajuti tundus talle, et mehe asemel pöörab ja sätib teda osavalt mehekõrgune mitme käega ämblik.” (Lk 58) Kivimäe sulandab oskuslikult Tuhkatriinu muinasjutu ja ämbliku kuldvõrku sattunu draama. Pavliku teisikuks osutub Rosa poeg August, kelle huvi samasooliste vastu kasutavad ära võimuorganid, selleks et ta koostööle värvata. Mõlema mehe kogutud vara ja rikkus saavad sellises kontekstis sünge varjundi, nagu mõnes mõttes ka vana Kotšubei Saksamaalt saadud sõja-saak.

„Nõmme novellides” on tähelepanuväärne ka see, et kõik olulised tegelased on intelligendid. Nende seas on arstid, muusikud, vaimulikud, keda nende ametile või taustale vaatamata iseloomustab hea kodune kasvatus, oskus seltskonnas korrektselt käituda, laiad ja tihtipeale loomingu- ja empaatiavõime ning

avatus teistele kultuuridele ja eluviisidele. Lily esivanemad ja sugulased on mitmekultuurilise ja rahvusvaheliselt kireva koosluse suurepärase näide, kus põimuvad eesti, vene, saksa ja juudi kultuur ning puudub piirav võõraviha. Rosa jääb oma mehele truuks isegi tema saladust teades. Tegelastel puuduvad illusioonid ja sümpaatia võõrvõimu vastu, kuid kohalikele venelastele tuntakse kaasa nagu ka teiste rahvuste esindajatele. Kivimäe tegelased vastavad ideaalselt Juri Lotmani intelligendi määratlusele:¹ nad on valmis olema dialoogis kõigega, kuid loomulikult ei talu häbematust ega Rohti-taoliste trügimisi.

„Nõmme novellidega” seoses on põhjust vaadelda veel üht intelligendi kuvandi motiivi, mis pärineb juba Anton Tšehhovi „Kirsiaist”: intelligentide passiivsus, oskatus või soovimatus midagi muuta või millegi eest võidelda. Amanda, Lily, Rosa ning teised naistegelased ei sekku poliitikasse, enamik nende andeist ja oskustest, näiteks keelteoskus ja musikaalsus, jäävad kasutamata või on kasutusel ainult kodus. Naiste pilgu kaudu edasi antud meestege-lasi Pavlikut, Konstantini, Aleksandrit ja Augustit on kujutatud paratamatult ühekülgsest, nende koduvälised tegevused ja flirt võimu või poliitikaga on liiga salapärased ja udused. Naised ja tütre-d ei taha sellest midagi rohkem avastada, hoiavad kombekalt mõneti vanamoelist distant-si, samal ajal kui tänapäeva lugeja arvatavasti ootab neilt suuremat iseseisvust ja võim-samat oma häält. Seda tunnevad romaani naised ka ise, näiteks on ära märgitud Rosa imestus, „miks tundus nende igati turvaline ja rahumeelne abielu talle viimasel ajal väsitava ja tüdimust tekitava katsumusena” (lk 146). Meeste patroneeriv ja kontrolliv

roll säilib edasistes põlvkondades, näiteks kui noor Lily ei saagi eriti suhelda oma eakaaslastega ning sisuliselt elab oma idealiseeritud isa varjus. Tänapäeva lugejale tekitab pigem ärritust kui hellust asjaolu, et isa nimetas Lilyt heatahtlikult „oma armsaks segaduse meistriks” (lk 12), sest ta võis midagi unustada või valesti teha. Seda suurem on Lily šokk, kui suvaline taksojuht muhedalt lobisedes laotab tema ette ta perekonna kõige keerulisemad saladused. Olukorra teeb tähendusrikkaks ka asjaolu, et armuline proua on jäetud romaani lõpus hääletuks, tema suhu ei ole pandud ühtegi sõna. Olukorda juhtiv taksojuht jutustab küll oma sõnakast naisest ja neljakordsest naiste läbilöömisest Eesti poliitikamaastikul, kuid Lily vaikib. „Vaikimine on nõusolek, proua Lily! Vanasti öeldi häbelikele tütarlastele ikka nii.” (Lk 184) Nii lõpetab oma pealetükkivalt pika monoloogi üle piiri läinud taksojuht ja need sõnad on tähenduslikud mitte niivõrd kahtlase komplimendina, kuivõrd Lily suguvõsa naiste ning laiemalt „Nõmme novellides” kujutatud Eesti intelligentsi üldistusena.

Arvustuse tahaksin lõpetada hoopis teise tsitaadiga. Viletsates oludes haige kunstnik, keda Rosa saadab haiglasse, tahab kangesti jutustada oma kunstist. Tema sõnul „kunsti sisu ongi vahel silmaga mitte nähtav, see on tema sees. Ütleme, et see on vahel nagu läbipaistev, aga väga tähtis” (lk 147), kuid oma mõtet edasi arendada ta ei jõua ja saab lisada ainult kaks märksõna hinge ja tühjuse kohta. Jutta Kivimäe teos on loodud nende auks, kes vaatamata välistele suurtele elutormidele on püüdnud hoida alles elavat seost minevikuga, kanda edasi oma väärtusi, unistusi ja lootusi, aga kellel on olnud ka palju eksimusi ja tulnud teha kompromisse.

„Nõmme novellid” on ellujäämise lugu – lugu võitlusest hinge ja tühja vahel, kus hing võib kanduda asjadesse või loomadesse, aga tühjus äkitselt tekkida õnne-

¹ J. Lotman, Vestlusi vene kultuuriloost. 19. osa. Intelligentsus kui kultuuriilming. – ETV 31. I 1989. <https://arhiiv.err.ee/video/vaata/vestlusi-vene-kultuuriloost-juri-lotman-intelligentsus-kui-kultuuriilming>

likus, koguni kadestamisväärset abielus. On selge, et mineviku restaureerimisega tegeleva Lilyga ühe perekonna lugu lõpeb. Peresaagade allakäigu levinud motiivi asemel on selles esil esemestumine, etnograafiline teine elu kas Kumu vitriinis või värske lakikihi all kapriisse ja valiva mälu või unustuse rüpes. Ainuke viis võita kui

mitte surma, siis vähemalt ununemist on edasi antut mäletada – või lugeda „Nõmme novelle” uuesti. Romaani katkendlik ja ajaliselt kaootiline struktuur kutsubki teost üha uuesti lugema ja nautima head eesti kirjandust.

BORIS VEIZENEN